

[Column in Cultuurkrant NL, december 2018]

Kritisch denken en ontvorming

Piet van der Ploeg

Kritisch denken is in. Het wordt in onderwijsbeleid en onderwijspraktijk omarmd als nuttige competentie, de zoveelste onze-eeuwse vaardigheid. Extra bruikbaar, heet het, in tijden van onzekerheid, complexiteit en onenigheid. Kritisch denken wordt voorgesteld en ingezet als een 'skill' of een 'tool', een algemene vaardigheid; het moet helpen bij analyseren, probleem oplossen, oordelen en zelfreflectie, en zodoende bij ontraadselen, ontzenuwen, grip krijgen en zelfregulatie. Het is een soort gereedschap, handig bij verhelpen en herstellen, bij maatschappelijk en persoonlijk oliën en smeren en in praktische wijsheid, bezonnen professionaliteit en actief burgerschap.

Dit is kritisch denken zoals het in trek is in en rond het onderwijs; inderdaad een nuttige competentie. Het komt niet uit de lucht vallen en het is ook eigenlijk wat ouder dan 21ste eeuws, want het werd precies honderd jaar geleden al populair in 'progressive education', het Amerikaanse vernieuwingsonderwijs, vooral dankzij de onderwijsfilosoof John Dewey. Ook bij Dewey was kritisch denken een nuttige algemene vaardigheid. En waar zijn pragmatisme weinig oog voor had, is een blinde vlek gebleven. Immers, ...

Kritisch denken kan ook anders, minder instrumenteel. Het kan begrepen worden als problemen máken en dóórvragen, bevorderlijk voor ontregelen en schuren, voor desoriënteren en on(t)zekeren, voor verzet en verwondering, voor scepsis en bescheidenheid. Hoe moet ik het noemen? Open denken, dwars denken, creatief denken ... Laten we zeggen: *kritisch* kritisch denken.

Leren kritisch denken in instrumentele zin is aspect van vorming. Bijvoorbeeld van burgerschapsvorming. Leren kritisch denken in non-instrumentele zin, leren *kritisch* kritisch denken, is *ontvorming*. Het doorbreekt, verstoort, ondermijnt, bevrijdt. Voor ontvorming is in het onderwijs weinig aandacht. Hoewel het broodnodig is. Bijvoorbeeld met het oog op burgerschap. Burgerschapsvorming is vaak betuttelend, belerend en bevoogdend. Scholieren leren brave burgers te zijn: actief, betrokken, geïnteresseerd, vreedzaam, verdraagzaam, solidair. In burgerschapsvorming is kritisch denken hieraan ondergeschikt. Er is geen sprake van kritisch denken *hierover*; geen sprake van zulk burgerschap zelf bevragen. Geen discussie over bijvoorbeeld het dwingende en misleidende karakter van de participatie-ideologie, de onophefbare tegensprakigheid van tolerantie, de mogelijke wreedheid van vreedzaamheid, de risico's van democratie (zie onze commentaren op burgerschapsvorming op *Academia.edu*: <https://xs4all.academia.edu/PietvanderPloeg>).

Niet alleen burgerschapsvorming biedt aanknopingspunten voor leren *kritisch* kritisch denken. Een uitstekend kader voor leren kritisch denken in de betekenis van *ontvorming* is kunst- en cultuur-educatie. Kunst is een context waarin creativiteit, onbepaaldheid, gelaagdheid en meerduidigheid gewoon zijn, waarin 'van nature' ruimte is voor

tegendraadsheid, vrijdenkerij en buiten-de-lijntjes in samenhang met hart voor de zaak, toewijding en engagement. Bovendien is kunst een prima oefenplaats voor vergelijking en kruising van verschillende soorten oordelen (zoals: esthetisch, epistemisch, metafysisch en ethisch). Het is al met al een rijke voedingsbodem voor kritisch denken.

Hierom onderzoeken we momenteel de mogelijkheden voor het ontwerpen van leerlijnen kritisch denken die kunst- en cultuureducatie kruisen met burgerschapsvorming. Ik heb hier niet de ruimte om overtuigend te illustreren, maar ik wil toch een hint geven. In VO en MBO lijkt discussie over 'politiek correcte' en 'incorrecte' kunst zich goed te lenen voor aanstekelijk en creatief kritisch denken en tegelijkertijd voor kritische doordinking en evaluatie van dit denken zelf (vgl. bijv. <https://www.groene.nl/artikel/keep-it-real>). Het is één van de thema's in ons onderzoek. De enerverende discussies bij het werken hieraan bewijzen al hoe vruchtbaar kunst is voor ontvormend denken.